

A vezérezredes utolsó levele

9.

Valahányszor belefogok a levélírásba, mindig tervbe veszem, de végül egyszer sem jutottam el annak a megírásához, amit pedig a legsürgősebben szeretnék közölni veled, s félelemmel tölt el a gondolat, hogy épp azt, a legfontosabbat, amit mindenekelőtt meg kellene beszélnünk, így levélben is hiába próbálom meg, nincs már semmi esélyem egy fájdalmas félreértés tisztázásához. Emlékeid között marad rólam egy kép, életünk képei közül egy sötéten beárnyékolt. Ezt az árnyékot eddig nem érkeztem eloszlatni, mint több más közös dolgunkat, a mindennap befejezetlenül maradó hivatali elfoglaltságunk miatt ezt is a nyugdíjas évekre kellett halasztanunk (azoknak a nyugalma kellett volna ehhez), az öregség Klotild ligeti napjaira, amikor megbecsüléstől övezve – ezt reméltem – élvezhetjük majd hármásban a megbékélés, az emlékezés szépségeit.

Hányszor, naponta talán többször is eszembe jut az a március eleji este, lelkiismeret-furdalással gondolkodok vissza hazaérkezésemre: későre járt már, fáradtnak éreztem magam, s mint általában ilyenkor, alig vártam, hogy köpenyem fölakasztva, csizmám lerúgva, végre az öledbe hajtsam a fejem, élvezve az egyetlen helyet, ahol megszabadulva a napi marakodások belém tört töviseitől, megnyugodva hagyhatom elnyújtózni a semmi másra, csak a pihenésre vágyó agyamat.

Két hónap múlhatott már el akkor a voronyezsi áttörés óta. Micsoda két hónap! Mit kellett kiállnom! S éppen azokban a napokban, a felsőházi bizottságokban, az országházban nagy viták folytak a voronyezsi katasztrófáról. Persze legtöbbit az okokról, a felelősségről beszéltek. Meg a felelősségre vonásról. Rosszul képezték ki, készítették föl a hadsereget, vagy a fegyverzettel volt baj, hogy ilyen szörnyű nagy veszteségeink lettek? Valakinek felelnie kell. S vajon kinek? Kinek lehetett ehhez több köze, kit terhel nagyobb felelősség, mint éppen a vezérkari főnököt?

Éreztem ezt magam, a felelősségre vonást követelő képviselők heveskedése nélkül is. Biztos, hogy sem előbb, sem később vereség engem így meg nem rázott. Ha a Don menti harcok áldozataira gondoltam, mint a saját gyermekeimet, hozzátartozóimat sirattam a derékig érő hóban haldokló sebesülteket, a csonttá fagyottakat, az ezreket és ezreket, akiket hazájuktól távol mészároltak le, akiket hiába vár haza szülőjük, gyermekük, feleségük.....

Mire a levelek lehullanak, ti is hazajöttök – mondta nekik a tavaszi induláskor, a rügyfakadás idején a miniszterelnök, akkor már tudtuk, hogy a Blitzkrieg-álmoktól elbúcsúzhatunk, elhúzódó, súlyos harcokra kell felkészülnünk, a frontszolgálatosok felváltására idejében megtettük az előkészületeket, az első szerelvények az új alakulatokkal az ősszel elmentek, s az orosz támadás éppen váltás közben érte a honvédséget.

Úgy éreztem, megtettem minden tőlem telhetőt a front biztosítására, a katonák ellátása, a fegyverzet javítása érdekében, ami panasz, kívánság jött, azt késedelem nélkül továbbítottam az illetékes német katonai szerveknek, nemegyszer sürgettem a beígért de rendszerint késlekedő szállításokat, ismételten rámutatva az esetleges ellátási zavarok, hiányosságok káros következményeire. Háborgó lelkiismeretem megnyugtására sokszor felsoroltam magamban, mi mindent tettem: bizonygattam, hogy többet már nem lehetett, hogy a bekövetkezett katasztrófát nem az én hibáim idézték elő, hiszen az orosz támadás nemcsak a honvédség arcvonalát törte át, de nem tudták tartani állásaikat az olaszok, a románok meg a németek sem. Hiábavalónak bizonyult azonban az erősködésem, ha mások elfogadták is érveimet, én nem tudtam visszanyerni nyugalmam, különösen az olyan viták után, mint amilyenek azokban a napokban az országgyűlési bizottságokban lezajlottak, szükségét éreztem, hogy éppen a hangoskodóktól kapjam meg a tények felsorolása után az erőfeszítéseimet elismerő, a felelősség súlya alól felmen-

tő, a munkám folytatása iránti bizalmat megerősítő véleményyt.

Nem mintha azok a képviselők, s éppen a leginkább heveskedők valamit is értettek volna a hadviseléshez, s észrevételeikből bármit felhasználhattam volna, akiből nem hiányzott a hozzáértés, s akinek gondolatait nem vezette rosszakarat, az maga is helyesen ítélhette meg a helyzetet, beláthatta, hogy a vereségért nem közöttünk kell a felelősöket keresnünk — igaz, a rettenetesen nagy embervesztés, a felszerelés majdnem teljes pusztulása senkit sem hagyott nyugton, hogy ezt nem lehetett-e volna elkerülni, vagy legalább jelentősen csökkenteni, megnyugtató választ adni erre egyikünk sem tudott, noha éppen ez az, ami legtöbbünket foglalkoztatott. (Pár évvel később a kőhidai börtönben, meg aztán, már szabadulásunk után, mikor összejöttek a hazautazást váró tábornokok, rendszerint ez a kérdés, az ezzel kapcsolatos egy-egy állítás váltotta ki közöttünk a legélénkebb vitát, szülte a legtöbb ellentmondást.) De ennél is sokkal inkább foglalkoztatott (mert mindennél fontosabbnak éreztem) a hadsereg további sorsa, a második hadsereg visszavonuló maradványaié éppúgy, mint a többi harcoló seregtesté, meg egyáltalán a mi háborús részvételünk további alakulása - legjobb lett volna teljesen visszavonulni, talán ez lehetett volna erre alkalom, de tudtam, hogy kivihetetlen - az oroszok nyomulnak előre, a németek helyzete romlik, nagy csapathiánnyal küzdenek, minden alakulatra szükségük van, a háborúból való kilépésünkbe semmi áron sem egyeznének bele. A helyzetük és az érdekük ezt nem engedi meg. Nekünk pedig ezt, ha nem értünk is velük egyet, tudomásul kell vennünk. Egyelőre nem marad számunkra más. Újra és újra megpróbálunk tiltakozni magunkban vagy egymás közt, de elégedetlenkedésünkkel nem sokra megyünk.

Ezektől a feszültségektől robbanásig telten értem haza akkor este (akár az előző napokban). De aznap fokozta még a zűrt a repülőterek ügye, a németek követelődtek, az addig átengedettek mellé újabbakat akartak, András Sándor, akit novemberben neveztem ki a légierő vezérkari főnökévé, ellenezte, hogy rendelkezésükre bocsássuk őket, a németeket ez váratlanul érte, nem értették, tőlem kértek magyarázatot - ez nem is csak ránk tartozott, a kormánynak kellett állást foglalnia, persze oda is mi terjesztettük be a javaslatot.

– Jaj, csak ha megjöttél! – sietlél elém az előszobába.

– Végre! – sóhajtottam levetve a köpenyem.

– Nagyon fáradt vagy?

– Hát....

– *Elég volt, ugye? – kémeled az arcom, fűrészted a ráncaimat, le tudod-e olvasni, bántottak-e nagyon, csak fáradtan vagy éppen felháborodva érkeztem haza.*

– De ha legalább befejeztük volna!

– És nem?

– Dehogy!

– Most nem fogsz visszamenni! – kaptad le fejéről a sapkát, emlékszel, aztán dacosan, tréfásan a tiedre illesztetted.

Az előszobátükör elé állva fogtad a sapkát, kisé félrehúztad a válladra omló barna hajad, aztán újra felém fordultál:

– Most én vagyok a parancsnok – húztad össze szigorúan a szemöldököd. – Elrendelem, hogy ma már nem mégy sehova!

– Tudomásul vettem – koccintottam össze a bokámat már papucsban.

– A további parancsig itt fog ügyeleteskedni!

– *Megértettem.*

– Beléphet.

Hogy örültem ennek a játéknak, tudtad, megérezted, s pontosan azt tetted, ami abban az állapotban éppen kellett: töretlen vitalitásoddal, csupa tréfával szétoszlattad tekintetemben a kiábrándulás sötét felhőit. Nem volt képes erre rajtad kívül senki más. S huszonhat év múltán eme csodálatos képességed semmit sem veszített varázsából.

Amin napközben dühöngtem, sok minden egyszerre nevetségesnek tűnt.

– Jaj, most egy pohár pezsgő... – néztem körül belépve a nappaliba.

– *Pezsgő? – kérdezted, s ahogy visszafordultál, láttam, leesett az állad a meglepetéstől.*

– Méghozzá igazi francia! Champagne! – emeltem föl a hangom.

– Pezsgőt innál? – kérdezted még egyszer a biztonság kedvéért, miközben elnevetted magad.

Nem kellett csodálkoznom a meglepetéseden, az elmúlt két évtizedben egyszer sem fordult elő, hogy ezzel a kéréssel állítok haza: most pezsgőt akarok inni.

– Mért? Ez olyan különös? – ugrattalak tovább.

– Nem tudom... Hát eddig... – tártad szíjjel a kezéd elnézést kérően, hogy behűtött pezsgővel éppen nem tudsz rögtön szolgálni.

– Hát képzeld, mit hallottam – ültem le a rekamiéra, kezelnél fogva gyöngéden magam mellé húzva. –

Az országházban is milyen viták folynak! Mesélik, hogy valamelyik nyilas képviselő, alighanem Rajniss, azt mondta fölháborodva, hogy Sztálingrád után a zsidók pezsgőztek, örültek a német vereségnek. Érted? Mire egy baloldali politikus rátromfolt: ő nem tudja, hogy a zsidók pezsgőztek-e vagy sem, azt azonban tudja, hogy Rajniss az olasz követségen pezsgőzött, bizony! És azt is tudja, hogy a Gundel étteremben a túrós csusza előtt ugyancsak mindennap pezsgőzik!

– Rajniss? – csak most vetted le a honvédsapkát.

– Az. Most képzeld, mikor ilyen állapotban vergődik a nemzet, mikor az élethalálharcát vívja, akkor a képviselő uraknak az a legfontosabb, hogy ki és hol pezsgőzik. Így állunk... – fordítottam most már komolyra a szót.

– Istenem, hát van, aki szereti a pezsgőt. Élni akarnak az emberek. Az élet gyorsan elszalad – magyaráztad te is komolyan – s mért lenne a nemzetnek jobb azzal, ha mindannyian kétségbeesünk és siránkozunk, ha még heccelődni se merünk egymással?

Erre nem tudtam mit mondani. Ha szólok, az már olyan vita lett volna, mint az irodában szokott lenni. Aból meg elegendem volt. Isten ments, hogy itthon is azt folytassuk.

– Csakugyan, van itthon? – kérdeztem, mintha megszomjaztam volna a magyarázatod kapcsán. Közben arra gondoltam már, hogy akár bevezető is lehet majd az előtted még titkolt szándékom előadásához. De elkéstem. Mint mindig, most is utolérhetetlen gyorsasággal forogtak agyad fogaskerekei.

– Megnézzem? Innál csakugyan? Aztán fölállva fölszabadult, fiatalos örömmel folytattad: – Igaz is, éppen jó, mért ne igyunk. Van mire?!

Hányszor eljátszottam ezt magamban, emlékezetem képzeletbeli színpadán! Hányszor hallottam álomban, félálomban is trillázni hangodban a vidámságot! Hányszor ébredtem az álom boldogságából az oldalamat törő kemény priccs kegyetlen valóságára. S bármennyire fájít ilyenkor, mégis alig vártam azokat a ritka pillanatokot, amikor a képzelet vagy az álom magával ragadott, kitépett a cella halálhideg reménytelenségéből.

– Van mire? No, mire?

– Van – néztél rám várakozón, majd: – Csakugyan van.

– De mi?

– Találd ki!

– Hát – tártam széjjel a karom, körülnézve a szobában – igazán nem tudhatom.

– Nem? – kacérkodtál velem magabiztosan. – Nem tudod?

Néma tanácsstalanságban fölrántottam a vállam.

– Nem hallottál semmit? – ültél újra mellém a rekamié zöld bársonyára.

– Ne ijesztgess – dőltem hátra a meglepetéstől, az újabaktól tartva. – Mit kellett volna hallanom? – kérdeztem elkomorodva. Annyi kellemetlenség ért akkoriban, hogy nem hittem, most valami jó hírrel rukolsz ki.

– Nos, hát tudod, hogy vannak most ezek az ügyek a zsidó birtokokkal - kezdted körülményesen, óvatosan méricskélve a szavakat, figyelve, hogyan fogadom a feltáruuló titkotat. - Az állam fölvásárolja, aztán egy hivatalon keresztül lehet igényelni, megvenni. Hallottad már ezt a mesét... A folytatáshoz, talán látva a szememben bujkáló rémületet, fölgűrted a piros angóra pulcsi ujját.

– Persze, persze – bólogattam, de előre sejtve, hova akarsz kilyukadni, gyorsan a cigarettatárcámért nyúltam.

– Sejtetd már persze, miről van szó. De kérlek, hallgass meg türelmesen, ne kezdj el előre idegeskedni. Hallottad már azt is, hogy több nyugdíjas tábornok igényelt s vett is magának ilyen birtokot. Bartha, a volt honvédelmi miniszter így szerzett harminc holdas szőlőt a Balatonon, Keresztes-Fischer tábornok, az a vörös kutya, ahogy te nevezted, több száz holdat vett a Duna mellett. És még mások is...

– Hallottam ezt is – gyújtottam meg a cigarettát, de nem idegesítet, inkább élveztem, milyen alaposan készítettél elő, amit le akartál nyeletni velem. S hogy miben töröd a fejed, aziránt semmi kételemem nem maradt.

Utólag is bámulom az ügyességed. Amilyen idegállapotban hazaértem, robbantam volna egy ilyen szikrától. Miután levezetted a feszültségemet, már kíváncsian vártam a folytatást.

– Találtam én is egy szép szőlőskertet. Nem olyan nagy, mint Bartháé, nem kell nekünk akkora. Nem bírom, mikor valaki telhetetlen. De remek helyen van! Solymáron. A Balaton fölött. Szép idő lesz a hét végén, kimegyünk, megnézed te is.

– Mi, te már voltál ott?

– No, nem azért, csak útba esett, s megnéztük ezt is.

– Útba esett...

– Csakugyan, ha meglátod.... Addig ne is mondj semmit. Ha megállsz majd ott fenn a házikó előtt, még így március elején is!

Várakozón meredtél a szemembe. Az előbbi fűrésző vidámság világoskék ragyogását a szorongás árnyéka takarta el. Talán azt remélted, jutott eszembe hirtelen, hogy ezzel a titokkal nagy boldogságot adsz nekem, s most csodálkozol, hogy nem borulok örömben a nyakadba.

Hallgattam elgondolkodva, mintha valami hirtelen fáradtság taglózott volna le. Közben dühített, hogy a cigarettám is kialudt, átkozott rossz, háborús dohány...

– Meglátod... Addig ne, ne mondj semmit – dagogtad zavartan -, csak hallgass meg türelmesen.

A hosszú, nehéz évek alatt sohasem veszünk össze, a legnagyobb megpróbáltatásokat is (mert ezek nem kerültek el bennünket) sikeresen átvészeltük – gondoltam, ahogy tekintetem a könyvszekrény polcán álló esküvői képünkre esett, az az erő, ami sugárzott belőled, a varázs elhitette velem, hogy amíg együtt leszünk, semmi baj nem érhet. Most éreztem először megkérdőjelezve elvünket: amit teszünk, azt sosem a másik ellen, hanem mindig a másikért vállaljuk.

– Hallgatlak, nem? Nem vagyok elég türelmes? – később vettem észre, hogy nem szándékosan ugyan, de most már epéskedem az irigylésre méltó módszerességed miatt.

A másik szobában köhintés. Aztán még egyszer, hangosabban.

– Nem alszik?

– De. Elaltattam. Van már egy órája. Több is.

– Lehet, hogy túl hangosak voltunk.

– Úgy látszik, megfázott. Napközben is köhögött már.

– Van valami orvosság?

– Elmúlik ez. Kis megfázás csak. Szép idő volt, biztosan szaladgáltak, kimelegedett, megizzadt és...

– Jó, csak nehogy...

– Nos, csak azt akartam még mondani – nézted a sikertelen kínlás után végül elnyomott, de még mindig füstölő cigarettát — szóval, szerintem az jó lenne nekünk. Be kellene adnunk az igénylést, minél előbb, amíg másnak oda nem adják.

A mély hallgatásomból sejthetted, mi lesz a válaszom, hát zavartan kerested a szavakat, tördelted az ujjaidat, mintha örök időkre összetört volna a kikezdhetetlennek hitt magabiztosságod. Valósággal megsajnálalak, nem szoktam meg, hogy ilyen elveszettnek lás-

salak. De amíg hallgattalak, nagy viharok dúltak bennem, s a letisztuló, a számomra egyetlen lehetséges elhatározást semmi sem változtathatta meg.

– *Hát nem adjuk be – hajoltam előre, majd a váladra téve kezem talán megéreztem, mennyire nem idevaló ez a katonás kemény hang — mi semmilyen igénylést nem adunk be....*

– De, mondtam....

Nem engedtem, hogy közbeszólj.

– *Kérlek, felejtsd el az egészet. Mintha soha eszedbe se jutott volna! Hogy én egy zsidónak az elvesztett szőléjébe...*

– De nem veszik el, az állam megvásárolja, érted?

– Megvásárolja? Ugyan már! Mese! Tudod már, hogy vásárolja meg, hallottam én is, amit Bartha kapott vagy vett, mit tudom én, talán harmincezer pengőt fizet érte, azt is több évi részletben, közben testvérek közt is megér legalább egymilliót. Én ilyen piszkos üzleteknek a közelébe se akarok kerülni!

– *Ugyan, nézd meg, hányan élnek az alkalommal! Miért ne használnánk ki mi is? Soha többet ilyen esélyünk nem lesz!*

– Nem is kell! Ilyen esélyünk ne is legyen több.

– *Te jobban tudod, mint én, milyen az egész helyzet, ma így van, holnap már ki tudja – könyörgött a tekinteted — senki, de senki sem sejtheti, mi történik velünk, s ez akkor mégis....*

– *Mondom, hogy verd ki a fejedből! Nemhogy igényelni nem akarok zsidó szőlőt, de hallani se akarok róla többé! Hogy nem lehet ezt megérteni? Borzasztó még rá gondolni is....*

– Borzasztó, persze. És ami történhet velünk, ha holnap....

– Ez azért már sok! – ugrottam föl tiltakozva. – Ez csakugyan eszedbe ne jusson többet! – mondtam a szokottnál már sokkal hangosabban. – Hogy még ma használjam ki az előnyt, amit a beosztásom nyújt, mert lehet, hogy holnap már leváltanak, s aztán vége mindennek. Most, Voronyezs után mindenki erre spekulál. Hát még itthon sem tudok ettől az örülettől nyugodt lenni?

Talán ez volt az egyetlen alkalom, amikor az annyira vágyott megnyugvás helyett valami olyat kaptam otthon, amit ma sem tudok másnak, csak felháborító zaklatásnak nevezni. Persze, tudom, nem szándékosan bántottál, amit terveztél, azt értem akartad tenni, a jóindulatodat egy percre se vonhattam kétségbe. Hogy nincs a világon még egy asszony, aki a férjé-

hez odaadóbb lenne, ebben a meggyőződésemben semmi meg nem ingatható; de akkor indulatomnak nem tudtam parancsolni, a felháborodásom erősebbnek bizonyult a józan ész erőtlen figyelmeztetésénél. Ami eddig nem fordult elő, gorombán félbeszakítottalak, és amiről te nagyon szerettél volna, én arról nem voltam hajlandó veled beszélni; kiábrándultan kellett látnod, hogy hiába próbáltad felkészíteni a hangulatomat, végül csak nem sikerült elfogadtatnod velem a terved, s nemcsak visszautasítottam azt, de kíméletlenül megsértettelek. Kegyetlen voltam.

Végül mégis, így sebezten is te zaboláztad meg a toporzékoló indulatomat, a tévedhetetlen asszonyi ösztönöd most is megsúgta, mit kell tenned, s pár perc múlva már mintha mi sem történt volna, tréfálkozva készültünk a lefekvéshez. Tudtam persze, hogy gorombaságom nem tántorított el a tervedtől, továbbra is megpróbálok megkaparintani a szőlőt, résen kell lennem, mert csak az újabb, kedvezőbb alkalmat várod, s figyelmeztetni fogsz életünk nagy esélyére.

Hogy ilyen földszerzésre fanyalodjak, erre senki sem tudott volna rávenni. Megvettem azokat az urakat, akik a zsidók nyomorúságos helyzetét kihasználva akartak birtokhoz jutni. Az nagy mese, hogy a magyar ember verejtékén szerzett zsidó vagyont most visszakerül azokhoz, akiket megillet! Fölfordul az embernek a gyomra. De tudtam azt is, s csodálkoztam, hogy a vagyonéhségtől elvakult tábornokok még azt se látják, hogy a németek nem nyerhetik meg a háborút, ha pedig elvesztik.... Azt képzelték talán, hogy a zsidó birtokok akkor is a tulajdonukban maradnak? Határtalan kapzsiságukban nem képzelték semmit.

Hogy megvettem őket! Micsoda óriási távolságban volt ez a világ attól, amelyben engem az édesanyám nevelt! Hol voltak ezek az (ugye köztiszteltnek örvendő) urak az én édesanyám tisztességétől? S te a szőlővásárlással, a zsidó földdel engem is közjük akartál állítani. Érted, milyen szörnyű ez? Ha megérted, s ebben reménykedve írom ezt most, akkor megbocsátasz azért, mindazért... Én azt tettem, amit helyemben minden becsületes magyar hazafi tett volna, s nemcsak a vezérkari főnökségen, nemcsak a munkában, de az élet más harcterein is.

Irtó hideg lett, biztosan fagyott az éjjel, dermesztő a cella, nem tudom fogni a ceruzát, ilyen még nem volt itt, elgémberedtek az ujjaim...

10.

Katim! Aranyosom! Mindenem! Tegnap halottak napja volt, ma november harmadika, vasárnap. Közölték, ami várható volt, most már csak az utolsó parancs maradt még, a kivégzőosztagnak szóló. Ez majd holnap hangzik el, állítólag hétfő délután négy órakor. Több mint egy teljes napom maradt. Még. Rengeteg idő, ugye? Sok mindenhez elegendő. És történhetne is sok minden. De nem fog történni már semmi. Kérni eddig is hiába kértem, most is fölösleges lenne őket figyelmeztetni, hogy az ember, legyen akármilyen gonosztevő, az ember utolsó órájában megérdemli azt a békét, amit csak Isten szolgája nyújthat neki.

Nem kérek itt semmit, többet semmit. Embertelen kommunista hóhérok! Az bánt csak, hogy hagytam magam, s belementem ebbe a tárgyalásba, ki kellett volna tartanom, vertek volna agyon, feszítettek volna keresztre, kínoztak volna halálra, de halálom pillanatában is büszke lehettem volna a kitarásomra, hogy nem adtam meg magam, hogy kegyetlen kínvallatásukkal sem tudták megtörni az ellenállásomat. Ha kétféle halál közül kell választania, akkor az ember nem habozhat, önmagához méltó döntést kell hoznia.

Nem a kínzástól való félelem miatt álltam kötélnak, s vállaltam a tárgyalásban való részvételt, visszavonva így korábbi kijelentésemet, hogy ezt a bíróságot nem tartom illetékesnek az én felelősségem megítélésére, a remény vezérelt, az élet reménye, aminek a fénye felcsillant (most már látom, hogy hamis volt), de félrevezetett, csalódást okozott. Életem sok nagy csalódása közül a legutolsót. Mindent előbb elhittem volna, mint ezt, hogy sem a vallatások idején, sem a tárgyalás során senki, éppen senki sem fog Budapestről az érdekeim védelmére megjelenni.

Magamra maradtam. Mindenkitől elhagyatva csak a Mindenhatóhoz fordulhatok - az Ő végtelen jóindulatában sosem kételkedtem - , így készülve fel arra, ami a sortűz eldördülése után vár reám.

Tudom, hogy nektek is nagyon nehéz, hogy a barátaink, akiktől segítséget remélhetnél, ugyancsak éheznek, fagyoskodnak, s majd ha elmúlik a tél, a márciusi napfény nem a reményt ébreszti fel, csak a nyomorúság látványát bontja ki még fájdalmasabbá a rothadó tavalyi avar takarója alól.

Ha ezt az írséget nem tudom enyhíteni, fájdalmasabbá se tegye ez a levél, ha kezetekbe kerül.

Tudjátok hát, hogy akinek a mindenhatóságában mindig hittem, annak irgalmában most, a legnehezebb

pillanatokban is megnyugvást lelek. Tudom, hogy kegyelmét csak úgy nyerhetem el (erről már meggyőződhettem), ha őszinte megbánást tartok, ha maradéktalanul beismerem bűneimet, ha most utoljára nem titkolok el semmit, de bevallom mindazon tetteimet, amelyekkel szándékosan vagy gondatlanságból másoknak fájdalmat okoztam.

Nem először próbálkozom a számvetéssel. S be kell látnom, hogy ha őszintébb mertem volna lenni cselekedeteim elbírálásában, ha kevesebb részrehajlással és több tárgyilagossággal ítélem meg életem eseményeit, ha képes vagyok belátni hibáimat s azok súlyos következményeit, ha már akkor megteszem azt, amire most készülök (s ami a legnagyobb alázatot követeli az embertől), nem kerültem volna erre a sorsra, megmenekülhettem volna mindettől a gyalázattól.

Tavaly június elején, a paplak kertjében, a szabadulás után, a hazaindulásra várva, két tiszt keresett föl, átvittek a szomszéd városkába, az egyik amerikai parancsnokságra, ez már nem tetszett. Pár órát tartott a kihallgatás, a háború alatti működésem érdekelte a magyarul beszélő amerikai tiszteket, különösen az újvidéki razzia meg a bíróságom ítéletei. Ezek körülményeire voltak kíváncsiak. Mondták, hogy otthonról megérkezett a kérelem, mint háborús bűnösnek kérik a hazaszállításomat. Elmondtam nekik, hogy a németek leváltottak, mert ellenük dolgoztam, s kerestem a kapcsolatot az amerikaiakkal, ismertettem Hatz Ottó küldetését, az ejtőernyősök fogadását, éreztetve velük (utalva fogságunkra) a kockázat nagyságát, a vállalkozás esélyeit. Figyelmesen meghallgattak, ezekről a dolgokról eddig nem tudtak. Utána elengedtek. De hogy jönnek-e majd újra értem, arról biztosat nem mondtak.

Már előbb írásban is sürgettük náluk a mielőbbi hazaszállításunkat, ez a kihallgatás elgondolkodtatott: mi vár reám otthon? A kikérdezés után föltételezhettem, hogy az amerikaiak kiadnak, s otthon majd mint háborús bűnöst bíróság elé állítanak és elítélnék. Amit azonban vörös Jánso meg Miklós Béla szerepléséről hallottam, azután egyszerően nem hittem el, hogy engem bűnösnek találjanak. Elbizonytalanodtam. Egyre többször gondoltam úgy, hogy nem sok jót várhatok az otthoni fogadtatástól, engem nem úgy fognak üdvözölni, mint aki a nyilas fogságából szabadulva érkezik haza, hanem ellenkezőleg: bilincsbe verve, mint Szálasit, Beregfyt meg a többi nyilas vezért. Közben próbáltam már szervezkedni a szabadon mozgó magyar tábornokok. Sokan voltunk kinn hazátlanok, szükségesnek látták az összefogást, az egymásról való közös gondos-

kodást, különösen, mikor híre ment, hogy Budapestről többünk kiadatását kérik, s aki odakerül, fölhagyhat minden reménnyel. Engem is fölkerestek. Nem más, mint a páncélos tábornok jelent meg a paplakban, az, aki rabságunk utolsó napjaiban, gépkocsijával elrobogva mellettünk, elfordította fejét...

Mit várhat az ember még, ha már a régi jó barátja is így bánik vele? Ő mint tábornok, mint parancsnok, mint a hatalom, én mint kiszolgáltatott fogoly; nem inett felénk, nem állt meg, hogy egy bátorító szót mondjon legalább, csak száguldott tovább, mintha sosem ismertük volna egymást... Akárhányszor eszembe jutott aztán, semmivel sem tudtam megmagyarázni bántó magatartását, de reménykedtem, nem hittem, hogy akit én igazán tisztességes embernek ismertem, ilyen alávaló módon viselkedjen bajba jutott bajtársaival. Tudod, azt is meg lehetett érteni, hogy ők tovább akarnak harcolni a kommunizmus ellen, az volt a kétségbeejtő, hogy nem látták: a harc csak újabb áldozatokat követel, és semmi haszonnal nem jár, sőt, ellenkezőleg....

S most bekopogott, itt állt előttem, kezét nyújtotta mosolyogva, a viszontlátás őszinte örömét láttam a szemében, ahogy régi kapcsolataink alapján feltételezhettem is. (Sokévi tisztí szolgálatom során, így a háborús években is nemegyszer kényszerültem szigorúan megbüntetni egyik-másik beosztottamat, ez együtt jár a hivatással, nem lehet előre menekülni; ha az ember meg akarja tartani a rendet, márpedig ez elengedhetetlen, különösen a hadseregnél, akkor a rendbontás után nem maradhat el a felelősségre vonás. Ezt sokan nem akarják megérteni, nem látják be hibájukat, s örök haragot fogadnak a büntetést kirívókkal szemben. Eleve számolnunk kell azzal, hogyha ilyenekkel találkozunk később, rendszerint nem számíthatunk a jóakaratra. Többször eszembe jutott Nagy Vilmos volt parancsnok-tisztjének az esete, '43 tavaszán történt, pár hónappal a voronyezi összeomlás után; anélkül is pattanásig feszültek az idegeim, s ami leginkább kihozott sodromból az a végtelen sok kivételezési kérelem, vagyis amikor egyesek személyes kapcsolataikra hivatkozva megpróbálták kibújni a rendelkezések alól. Ez a tiszt is hazajött a harctérről, a Keleti pályaudvaron az előírások szerint át akarták nézni a csomagját, az ügyeletes tiszt nem engedte tovább, erre ő, hogy ne molesztálják, telefonált a vezérkari főnökségre, onnan sem kaphatott más választ: nem tehetünk kivételt! Ebbe sem nyugodott bele, mint régi beosztott telefonált egykori hadtestparancsnokának, a honvédelmi miniszternek, az meg – hát az ilyen „jósívűsködés” jellemző rá – mentesítette

az átvizsgálástól. Mikor hallottam, elöntött a vér. Hát lehet így rendet tartani? Tudtam, ha ezt ennyiben hagyom, holnap már a kutya se ugat meg, mindenki azt csinál, amit akar, senki se törődik a rendszabályok betartásával, mert nem kell tartania a felelősségre vonástól. Tettem a dolgom, másnap reggelre kihallgatásra rendeltem, dilemmázás nélkül nyolc napra elítéltem, elgondolkodhatott magatartásának a becsületességén. Azt hiszem, ez a rend, s én jártam el helyesen, nem a miniszter, akinek megesett rajta a szíve... Nyomban elnézést kért akkori magatartásáért, nem tudott mást tenni, de utána az első alkalommal felhívta a miniszter figyelmét a mi sanyarú sorsunkra. Így igyekezett mentesíteni magát.

– Te szóltál Beregfynek?

– Persze.

– Érdekes, nem említette.

– Beszélte veled?

– *Mindjárt akkor, a kiszabadításkor... – kínáltam helyet.*

A szerencsés szabadulás után a bajor gazda pajtájából a főparancsnokságra vitt bennünket a gépkocsi. Itt egy tábornok beszédet mondott, sajnálkozott, hogy a nyilas önkényeskedés miatt ilyen megalázásban volt részünk. Elmondta, hogy mikor értesültek helyzetünkről, nyomban intézkedtek, most már szabadok vagyunk, védelmet nyújtanak nekünk akár a nyilasokkal szemben is.

Nagy lakoma következett ezután, megvendégelték, kiszolgáltak bennünket, evett, ivott, ki mennyit akart. Mindenben igyekeztek a kedvünkben járni. Beregfy is mentegetőzött, azt állította nekem, hogy egyáltalán nem tudott róla, hogy minket, a honvédség magas rangú tisztjeit csendőrök sanyargatnak. Mikor ezt meghallotta, nyomban parancsot adott a kiszabadításunkra. Látva, hogy hitetlenkedve fogadom szavait, egyre azt erősítgette, hogy a mi internálásunk a nyilasok kezdeti túlkapásai közé tartozik (még amikor Czeydner volt a helyettese, beosztásánál fogva ő felelt ezekért az intézkedésekért – hangsúlyozta), neki annyi más fontos elfoglaltsága adódott, elképzelhetem (s ez nekem nem is esett nehezemre, nem lehet borzasztóbb, mint a totális összeomlás időszakában lenni honvédelmi miniszter, de ez sem menti a felelősségtől), milyen szörnyű állapotokban kellett a honvédséget vezetnie, nem jutott ideje ezekre a dolgokra, de fel sem tételezte, hogy ilyesmi (hogy bennünket hat hónapig fogva tartanak), egyáltalán lehetséges.

Jól ismertem Beregfyt még az első világháborúból, akkor súlyosan megsebesült, aztán együtt szolgáltunk a vörös hadseregben, egy évvel volt fiatalabb nálam, előléptetéseink nagyjából egyszerre történtek, nem lépett be a nyilas pártba, de vakon hitt a német győzelemben, ezért sem tartozott a megbízható embereim közé. Hallottam róla, hogy beosztottjai nem szeretik, mesélték, hogy a súlyos hadi helyzetekben is apró fegyelmi ügyekkel volt elfoglalva, háborúban minden vezérezredesre szükség volt... Később tudtam meg, hogy titokban szervezte a honvédséget, így készítve elő az októberi átállást a nyilasok oldalára, aztán amit a hadsereg élén művelt, hát mindezért jó szót nem érdemelt, az biztos; de ahogy néztem a szemüvege mögött pislogó riadt szemét, mintha az elveszettség érzése szakadt volna rá, nem kételkedtem szavaiban, elhittem, amit mondott, talán attól az ösztönszerű sugallattól vezérelve, hogy nagy bajunkba ne egymás szenyvesében turkáljunk, törődjünk inkább azzal, hogy tudunk egymást segítve kilábalni balsorsunk sötétségéből, még mielőtt el nem nyel bennünket örökre. (De lehet az is, mindez utólagos magyarázat csupán.)

Hogy elégtételt vegyek az elszenvedettékért (mennyit beszéltünk erről keserves raboskodásunk során, hányan bizonygatták, hogy ez mind az ő műve, így akar bosszút állni rajtunk, amiért senki sem szerette, ami miatt viszont mindenkit gyűlölt, s ezt nem hagyhatjuk szó nélkül, tőlünk is meg kell, hogy kapja a magáét, amit megérdemel, az elől nem menekülhet; akik tudták, hogy nála vagyok, nyilván arra gondoltak, hogy most én sem maradok adós az első fejmosással), ez mint lehetőség vagy mint kötelesség megfordult a fejemben (már idejővet is), de mert arra is gondolnom kellett, hogy talán csakugyan neki köszönhetjük ma reggeli kiszabadulásunkat, vagy mert úgy láttam, még nem jött el az ideje, lesz még jobb alkalom is (ebben sem vagyok biztos), nem tettem neki szemrehányást.

Talán két hétre rá váratlanul megadatott az igazi alkalom.

Az egyik amerikai parancsnokságon jártunk, s az ügyeletes tiszt megkért bennünket, vigyük át Beregfyt az itteni szállodából a másik városkába, az ot-tani parancsnokságra. Kádár ezredessel voltam akkor is, megálltunk a szálloda előtt. Jött Beregfy ijedten, sápadtan, s mert a kísérő amerikai tisztet a sofőr mellé ültettük, a hátsó üléseket mi foglaltuk el, neki csak a kispad maradt, ott kuporgott, ölében a kofferrel. A városkán kívül jártunk már, némán néztünk magunk elé,

egyikünk sem szólalt meg. Végül az ő reszkető hangja törte meg a csöndet:

– Ha szabad kérdezni át tetszenek adni az oroszoknak? – megszegényítőnek érezhette, hogy ő, az élet és halál egykori, csak néhány nappal ezelőtti ura, most megalázkodva könyörög (azoknak, akik nemrég még a foglyai voltak, s akik neki köszönhetik a kiszabadulásukat) egy kis kíméletért, hogy pár emberi szóra méltassuk legalább, de annyira félt attól, hogy az oroszok kezébe kerül, hogy leküzdve magában a megszegényítő érzést, végül csak megszólalt. Itt volt az alkalom, kedvemre elégtételt vehettem volna magamnak, a leggorombább korholást is szó nélkül kellett volna tűrnie. Az ezredes hallgatott, megvetésből nem válaszolt a kérdésre. Én nem bírtam ki, megnyugtattam:

– Nem az oroszoknak. Csak ide, a szomszéd községbe.

Annyi embertelenséget elkövetett, hogy nem érdemelt kíméletet, a választ mégsem tagadhattam meg tőle. Nem az a dolgom, gondolhattam, hogy ítélkezek bajtársaim felett. A haldoklótól nem tagadhatjuk meg az utolsó pohár vizet.

A páncélos tábornok, aki később Szálasi hadsergében a repülőerők parancsnoka lett, s mikor engem fölkeresett, akkor is egy amerikai repülőbázis közelében lakott, jó kapcsolatot épített ki (mint többször mondta) az amerikai tisztekkel, nekem azokról az áldatlan állapotokról beszélt, amelyekben a sok ezer kikerült magyar vergődik; elmondta, hogy több tábornokunk arra a meggyőződésre jutott, hogy egy szövetséget kellene alakítanunk, amely aztán az érdekeink védelmében működne, az ügyeink intézése végett erre szükség lesz, minél előbb tető alá kellene hoznunk, s akikkel ő beszélt, a tisztek jó részének az a véleménye, hogy nekem kellene a szövetség élére állni, az emberek ebben látnák a garanciát, hogy valóban becsületesen a közösségünk érdekeit fogjuk szolgálni. Meghívott másnapra vacsorára, ott lesznek többen az érdekeltek közül, meghallgathatom az ő véleményüket, elmondhatom a magamét, s aztán eldönthetem, hogy vállalom-e ezt a szerepet. Hogy valóban komolyan gondoltak erre, abból is láthattam, hogy pár nap múlva már olyan beadványokat kaptam, amelyeket az összes kint rekedt magyar vezetőjének címeztek.

Napról napra beszélgettünk arról, mit kellene tennünk. Elsősorban a hazatérésre gondoltunk, az új javaslat most máshonnan jött, nem a volt és most felszabadult foglyok, ellenkezőleg az utolsó napig harcoló, s most fogságba került tisztek, katonák kezdemé-

nyezték, és sejtettem, hogy nem a mielőbbi hazatérés volt a céljuk. Elfogadtam a meghívót, részt vettem a vacsorán, s meglepetten láttam, hogy többen már mint a Nyugatra menekült magyarok vezérét üdvözöltek. A megnyilatkozásokból kiderült, hogy legtöbbször régen rájött már a német szószegések tömegére, azonban úgy érezte, hogy a végsőig kell harcolni a bolsevista horda, a vörös rém szörnyű embertelensége ellen. Az oroszok magyarországi garázdálkodásairól is sokat beszéltek, óva mindenkit attól, hogy meggondolatlanul, elhamarkodottan hazautazzon.

Egyetértettem velük, szükségesnek tartottam egy szervezet létrehozását, de az oroszok erőszakosságairól szóló híreszteléseket nem tudtam elhinni. Borzasztó lett volna félelemből meg se próbálni a hazamenetelt, hanem kinn elbujdosva várni a nyugodtabb időket; képtelen voltam ebbe belenyugodni, minél előbb haza akartam menni, veletek szerettem volna lenni, veletek, mindenáron. De az amerikai kihallgatás után meginogtam. Most már nem pusztá mendemonda, hogy esetleg felelősségre vonnak majd odahaza, de hivatalos formában jelentkezett a fenyegetés, hogy mint háborús bűnöst állítanak bíróság elé.

Utolsó levelem ez. Több mint biztos már, több alkalom nem lesz arra, hogy mint az elején írtam, őszintén, töredelmesen bevalljam azokat a vétkeimet is, amelyeket számba venni gyarlóságom miatt eddig hiába próbáltam, s láthatod, mennyit kellett írnom már, de még mindig nem térhetek rá az általam elkövetett súlyos következményekkel járó hibára; úgy érzem, el kell mondanom mindezeket a körülményeket, különben félreértenél, megítélni sem tudnád cselekedeteim, mulasztásaim súlyát, hiszen ahhoz, hogy egy eseményt, hogy valakinek a felelősségét mérlegelni tudjuk, ismerünk kell az előzményeket, a helyzeteket, ami kiváltotta, de ugyanúgy a szereplők múltját, jellemét is, ezek is befolyásolták szándékaikat, tetteiket.

Mikor az amerikaiak kihallgattak, az már egy héttel a vacsora után történt, a hazautazáson kívül akkor még gondolkodhattam az ideiglenes kinnmaradás lehetőségéről is. A saját érdekem azt kívánta, hogy tegyek számadást, s ha úgy látom, vannak életemnek olyan eseményei, amelyek miatt mint háborús bűnöst, súlyos ítélettel sújthatnak, akkor ne siessek haza, próbáljak meg inkább elrejtőzni (mint javasolták többen), s úgy bevárni, amíg elmúlik ez a hajsza.

A kint lévők közül sokan végeztek ilyen önvizsgálatot akkoriban, a volt foglyok szinte kivétel nélkül a hazautazást szorgalmazták, viszont az utolsó napig

Hitler mellett harcoló tisztek közül sokan inkább az idegenben maradást tartották okosabbnak, biztonságosabbnak.

Óráig ültem magamban vagy meditáltam hanyatt fekve, hosszabb-rövidebb ideig maradván egy-egy eseménynél. Határozni azonban az újabb és újabb kísérletek után sem tudtam. Éreztem, hogy életem további folyását döntően befolyásoló lépés előtt állok. A most elkövetett hiba végzetes lehet, jöveteletlen következményekkel járhat.

Az ezredest, aki velem lakott, nem kínozták ilyen dilemmák. Németellenes beállítottsága közismert volt a vezérkarban. A megszállás után a németek őt is az amerikaiakkal való kapcsolat felvétele miatt állították bíróság elé. Nemegetszer erélyesen fellépett a zsidóüldözés ellen, s noha a vezérkarban a hírszerzés élén állt, biztosra vette, hogy otthon semmi bántódása nem esik. Józan, túl józan embernek tartottam (emiatt szemrehányást is tettem neki régebben), gondoltam, éppen e tulajdonságánál fogva most nagy segítségemre lehet kételyeim eloszlításában.

Jóval később érkezik meg errefelé a tavasz, de azon a június eleji délelőttön már a bajor hegyek között is melegen sütött a nap, a paplak kertjében virágba borultak az almafák, a méhek fáradhatatlan zümmögése biztatóan, nyugtatóan hatott felzaklatott idegeimre, kifeküdtem a fák alatt zöldellő gyepre, de az ezredest (nyilván aggódó hallgatásom miatt) előbb kiállt az üvegezett veranda elé, talán tétovázott, aztán elindult felém:

– Nem lesz így még hideg? – ereszkedett le melém.

– Nem.

– Csak hideg még a föld.

– Nem. Egyszerre az is fölmelegedett.

– Csakugyan. Kánikula lesz ma.

– Végre. Vége a fagyoskodásnak.

– Vége. Talán örökre vége.

A távolban kéklő fenyvesek felé merengve fújta ki a cigarettafüstöt.

– Örökre. Ki tudja? – mondtam kedvetlenül, hanyatt fekve, mozdulatlanul.

– Három hét múlva Péter-Pál, otthon lassan készülnek az aratásra.

Felém fordult, tanácstalanul várt, segíteni akart, s támpontot keresett.

– Az aratás, az új kenyér, kenyérszegés Bácskában, a kormányzó Szabadkán – álmodoztam továbbra is csukott szemmel.

– Hát igen – sóhajtott, aztán újra hallgattunk.

– Így vártunk egy ideig, némán elmerülve a tömény méhzümmögésben.

Olyan szép volt most az a vidék, elviselhetetlenül szép az én siralmas helyzetemben. Talán ezért csukódott le a szemem. Szabad életem utolsó napjait élvezhettem a trifterni pap kertjében. Akkor még persze nem tudtam. Hogy ide kerülök, annak lehetősége rémálmaimban sem fordult meg.

Nem tudom, te mit gondolsz, mit csináljak – ültem föl hirtelen, mintha rövid idő alatt kellene döntennem. – Ezek elengedtek, de bármelyik nap jöhetnek értem megint, és akkor...

– Hát ez nehéz...

– Te ott voltál azokban az években, mindenről tudsz, amit a vezérkarban tettem; én nemegetszer átgondoltam már különösen azokat a dolgokat, amikről az amerikaiak faggattak, de akárhányszor, akármilyen oldalról vizsgálom, csak úgy látom, hogy én mint a vezérkar főnöke nem követtem el semmi olyan törvényteleniséget, amiért elítélhetnének. Te tárgyilagosabban tekinthetsz erre, mondd, hogy látod, mit kellene tennem...

Hallgatott még egy ideig, maga elé nézve babrált a fűszálakkal, aztán jobb keze ujjával letépvén egyet, felém fordult:

– Nem könnyű itt tanácsot adni.

– Nem – mondtam csalódottan, használhatóbb választ vártam.

– Mindannyian nagyon szeretnék már hazamenni, nem múlik el egy napunk, hogy erről ne álmodoznánk. Mióta már, hogy semmit sem tudunk az otthoniakról.

– Ez a legszörnyűbb. A bombázások, az ostrom, az oroszok, mi meg nem eshetett otthon azóta, és semmit se lehet hallani! Csak az lenne a legjobb: menni haza, minél előbb. De...

– Egyikünk se tudja, mi vár rá. Összevissza beszélnek az oroszokról, a kommunistákról... Nem hiszem én azt...

– De az én esetem más. Hogy engem már mint háborús bűnöst keresnek, az már veszélyes. Meg is mondták a vacsora után, amikor beszélgettünk, többen figyelmeztettek, nehogy hazamenjek, ha az oroszok megkaparintanak, élve nem úszom meg. Ajánlatot is adtak, hol húzzam meg magam.

– Hát a kihallgatáson mit akartak?

– Mondtam, ezek mindent tudni akartak, de főleg az újvidéki ügyeket firtatták, hogy ott mi volt az én sze-

repe. Meg a bíróságom, a kommunista perek, a halálos ítéletek. Megmagyaráztam neki, talán sikerült, hogy az újvidéki vérengzéshez nekem semmi közöm nem volt, meg így, tudod már – bólogatott, talán helyeslően – igaz, a vezérkari főnök bírósága sok halálos ítéletet hozott, volt, akinek megkegyelmeztem, de nem egy esetben visszautasítottam a kegyelmi kérelmet, még ha többen megpróbálták is befolyásolni az elhatározásom. Sokan kifogásolták ennek a bíróságnak a működését, én ragaszkodtam hozzá. Háborúban állt az ország, nagy volt a széthúzás, úgy gondoltam, kell egy ilyen fegyver a veszélyes szélsőségesek ellen.

Az ezredes türelmesen hallgatott, ismerte már az okfejtésem, úgy láttam, egyszer-kétszer közbe akart szólni, de túrtóztette magát, rágyújtott inkább újra, izgalmát így csillapítva.

– Igen, a bíróság, azok az ítéletek...

– Tudom, de minden hadban álló országnak volt ilyen bírósága – szakítottam félbe, ahogy megszólalt nyomban; a véleményét kértem, de mintha már első szavai szíven találtak volna (gondolom most utólag már). Magyarázkodtam, érveltem izgatottan, mielőtt az ő érveit meghallgattam volna. Emlékeztettem rá, negyvenegy őszén így sikerült Bácskában felszámolni a hihetetlenül szervezett kommunista mozgalmat. Diverzáns akciókat hajtottak végre, égtek a kenderkazlak, készültek a búzatáblák felgyújtására, bombákat dobtak az üzletek kirakatába, rálöttek a járőrökre, fegyveres lázadásra szólítottak föl, készültek az orosz ejtőernyősök fogadására. Mikor háborúban álltunk, s éppen a kommunista Oroszországgal, ahonnan ezek a szervezetek az utasításokat kapták, akkor az elfogott diverzánsokkal, vezetőikkel nem lehetett kesztyűs kézzel bánni. Mi a törvények szerint jártunk el, és semmiben sem térünk el más országok gyakorlatától. Ismételve a már előbb is elmondottakat, újra hangsúlyoztam: háborús állapotokban ez így van, vagy mi likvidáljuk a banditákat, vagy hagyjuk őket garázdálkodni, megengedve, hogy ők intézzenek el minket, s rettegésben tartsák a békés lakosságot. Itt erről volt szó, ez senki előtt sem lehetett vitás.

– Igen, igen – bólogatott a szakadatlanul áradó szavaimra. Rám hagyta, nem ellenkezett. Nem is engedtem. Az előbbiekhöz még hozzáfűztem:

– Ezt egy rendes bíróság nem hagyhatja figyelmen kívül.

– *Nem. Nem.*

Az utóbbi napokban sokat ellenkeztünk egymással, az a szervezkedési ügy különösen nem tetszett ne-

ki, eleve elzárkózott minden ilyen javaslatról, csak a mielőbbi hazatérést szorgalmazta. Dél felé lehetett, a városka szállodájába jártunk ebédre, az indulás előtt még megkérdeztem:

– No, akkor mit gondolsz?

– Hát ha így van, akkor...

– Hát nem? Nem így van?

– De. Igen. Azt hiszem, nagyobb bajtól valóban nem kell tartani.

– Mindig vallottam: amit tesz az ember, annak a következményeiért vállalja a felelősséget. Most megadtott az alkalom.

Június elején volt, egy év sem telt el, már lezajlott a két budapesti tárgyalás, nyakamba varrták az életfogytiglani börtönt, s a jugoszlávokkal is folyhatott már az alkudozás kiadatásom ügyében. Mindez a szülőházamban, ahova olyan nagyon vágyakoztam vissza. Hányan le akartak beszélni a hazajövetelről! Hányan ajánlották, hogy tünjek el szem elől egy ideig. Amivel ijesztgettek, a szörnyőség bekövetkezett. Fájó csalódások végtelen sora. Van-e még egyáltalán értelme bármibe, akár ebbe a levélbe is belefogni? Nem először teszem fel magamnak ezt a kérdést.

Micsoda nagy reményekkel neveztem ki András Sándort a repülő parancsnokává! S egy évre rá kénytelen voltam arra kérni, adja be lemondását. Bármennyire bántott ez, nem tehettem mást, be kellett ismernem a vereséget. És mégis! Most ezt is meg kell próbálni! Ezt a néhány órát a csalódások ellenére csak töredelmes bűnbánás gyakorlásával akarom eltölteni; hogy megpróbáljam a legnehezebbet, ami eddig sosem sikerült, s megnyugodva lépjek ki ebből a világból, az én helyemben ennél hasznosabb időtöltést javasolhatna-e bárki is...

A kegyelmi kérvény elutasítása és az ítélet végrehajtása közti időszak. Az ember életében csak egyszer adódhat ilyen állapot. (Persze előfordult már az is, hogy közvetlenül a sortűz eldördülése előtt érkezett meg az életmentő kegyelmi parancs.) Egy érzés, amit eddig nem ismertem, de ami most úgy markolt belém, mintha halálom órájáig már egy pillanatra sem akarna elhagyni; talán most először kényszerülök arra gondolni (életem legutolsó szakaszában s éppen itt az újvidéki börtön egyik cellájában, mindenkitől, a hazámtól is elhagyatva), s nem tudom (vagy talán már nem is akarom?) elhessegetni a tolakodó kérdést: az elmúlt évek során hányan voltak ilyenek, akik az én mostani helyzetemhez hasonlóan tehetetlenül kiszolgáltatva várták a halált... mert én, aki hatalmánál fogva elfogadhattam

volna, mégis elutasítottam a kegyelmi kérvényüket... Irgalmatlanul bántam velük, pedig ők is (noha az ellenességhez tévedtek) a felebarátaim voltak...

Akkor nem gondoltam erre. Nem kellett volna már akkor, az egyes kegyelmi kérvények elbírálásakor számítanom arra, hogy ha ne adj' Isten elveszítjük a háborút (amit én mindjárt a kezdetekor sem tartottam lehetetlennek), akkor majd az áldozatok hozzátartozói bosszút forralnak ellenem, fogat fogért követelve az életemre törnek, és nem lesz, aki megvédjen; s abban is hiába reménykedhetek majd, hogy a felsőbb hatóságok kegyelemben részesítenek, megváltoztatva a halálos ítéletemet...

Figyelmeztettek erre többen, különösen Schönherznek, annak a magyar kommunista vezérnek a kegyelmi kérvénye kapcsán, őt is a moszkvaiak dobták be, hogy itthon háborúellenes felforgató tevékenységet szervezzen, a bíróságom kötél általi halálra ítélte; többen megkerestek kegyelmet kérve számára, jó összeköttetései voltak, magát a hercegprímást is megnyerték. Ő küldötte útján juttatta el hozzám kérelmét, figyelmeztetve, hogy akármekkora hatalom van is a kezünkben, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az utolsó megmérettetéskor a Mindenható előtt valamennyiünknek felelnünk kell minden tettünkért, alázattal fogadva az utolsó ítéletet abban a hitben, hogy csak az ő ítéletei tévedhetetlenek. A hercegprímásnak megígértem, hogy a döntéskor figyelembe veszem üzenetét. Nehezen tudtam határozni. Sokat töprengtem. Fogadtam az elítélt családját is, szülei és nővére Kassáról utaztak föl, hogy kegyelmet kérjenek. Elképzelttem, mit érezhetnek egy halálra ítélt legközelebbi hozzátartozói, türelmesen meghallgattam őket, akkor még nem tudtam, végül mit határozok, annyit mondtam nekik távozásukkor: „Tudomásul vettem kérésüket...” Beszéltem a miniszterelnök, a honvédelmi miniszter is, s hajlottam arra, hogy kegyelemben részesítem, de mint minden ilyen elhatározásom előtt, most is tanácskoznom kellett még az államvédelmi központ vezetőjével; ő tudott legtöbbször mondani az elítélt bűnösségéről, a kegyelem esetleges következményeiről, az egyes körök reagálásáról meg azokról a dolgokról, amelyeket ugyancsak figyelembe kellett vennem az élet-halál kérdéseiben hozandó döntések esetében. Ő határozottan állította, hogy olyan elvetemült kommunista vezérről van szó, akit az oroszok képeztek ki, ők dobták be, halálosan gyűlöl bennünket, semmi megbánást nem mutatott, a kegyelmet tehát nem érdemli meg. Úgy éreztem, ezek után nem tehetek mást, teljesítenem kell a

kötelességemet, tehát a nemzetre nézve, a háborúban álló nemzetre nézve veszélyes felforgatóknak (csak azért, hogy a vesztett háború utáni időkre esetleg jó pontokat szerezzek magamnak) nem nyújthatok esélyt a továbbélésre. Már akkor éreztem, hogy évekkel később is nyomni fogja ez a döntés a lelkiismeretemet. De azt hiszem ma is, hogy akkor nem tehettem mást, vállalnom kellett a gyötrődést; s tudom, hogy megengedhetetlenül goromba voltam, de idegességemben emberségesebb magatartásra nem futotta erőmből, amikor a kivégzés előtti este a nővére lakásomon becsöngetett. Még akkor is meghallgathattam volna... Aztán most tavasszal, a budapesti tárgyaláson próbáltam bocsánatot kérni tőle...

Azt mondtam előbb, őszinte leszek (fohászkodtam a Mindenhatóhoz, hogy adjon elég erőt ehhez) a bűnbánásra nyíló utolsó alkalmat nem szabad elszalasztanom, mégsem tudom most, az esetek újragondolása után sem tudom töredelmesen beismerni, hogy súlyosan vétkeztem (aki majd ítélni fog, az nemcsak tetteinket ismeri, nem titkolhatjuk el előle érzéseinket, szándékainkat sem), mindig megvettem a kicsinyes számítógatókat, most is úgy gondoltam, háttérbe kell szorítanom az én egyéni érdekemet, s a nemzet érdekében cselekedve vállalni a következményeket.

Itt a razziáról faggattak legtöbbször, a legsúlyosabb bizonyítékokat ellenem éppen FCZF altábornagy szolgáltatva nekik, alávaló magatartásától talán még ezek a kommunista bírák is megundorodtak, de pusztá formáság volt az egész, az ítéletek előre készen álltak, csak meg kellett hozzájuk játszani a tárgyalást, hogy legalább a látszat valóságnak hasson. Tudom, ami itt negyvenkettő januárjában történt, az valóban borzasztó! Az egyszerűen érthetetlen. Hogy magyar tábornokok parancsára – hát mire kötelez bennünket a tiszti eskü? – ártatlan emberek százait vagy ezreit tereljék a befagyott Dunára, s ott minden előzetes eljárás nélkül meztelenre vetkőztetve belelövöldözzék őket a jégén vágott lékbe, közben kitördösték az áldozatok aranyfogait, az aranygyűrűikért levagdosták az ujjukat, összemarakodtak az elrabolt bundák miatt; aljas gyilkosság volt, szégyenletes fosztogatás, amilyenre nem volt még példa a honvédség történetében, s az altábornagy nekem minderről hozza a szabályos hadijelentéseket, a parancsnokok harci naplóját, hogy lássam, micsoda hőiesen helytálltak; le kellett volna tartóztatnom nyomban, én meg védtem, tartottam a hátam, ameddig csak lehetett. Mindegy. Hogy a razziára én adtam parancsot, az tény, s hogy arra valóban szükség volt, azt a tiszto-

gatás utáni események gyorsan bebizonyították: a razzában a polgárok ezreit megölték, de a kommunista vezetők csak nem kerültek hurokra, ők elmenekültek vagy elrejtőztek, a diverzáns akciók folytatódtak, újabb áldozatokat követelve a honvédség soraiból, s Újvidéken megjelent egy újságféle is, ott helyben nyomtatták, a magyarokkal szembeni gyűlöletre szított, fegyveres felkelésre szólított fel. Nemsokára aztán sikerült elfogni az újság szerkesztőit, a szervezkedés vezetőit is. Nem vitás hát, hogy a tisztogatásra szükség volt, a polgárok békéjének védelme érdekében már korábban is kaptunk ilyen kérelmet. A baj a kivitelezéssel történt. A megtorlás talán lehet jogos, de igazságos, az úgy látszik, nem lehet soha.

Jány, a 2. magyar hadsereg, a Don menti katasztrófa — az ezzel kapcsolatos felelősség kérdése sem maradhat ki az utolsó számvetésből. Nemcsak azért, mert a vádiratok rendre a bűnösségemet hangsúlyozzák. Okmányok, tanúk bizonyítják, hogy a németek sokkal több katonát követeltek, nagy harcot folytattam, így sikerült egy hadseregnyire lealkudnom háborús részvételünket, az egységeket lehetőségeinkhez képest a legjobb fegyverzettel láttuk el, később magam is meglátogattam a frontot, a hiányosságokról beszámoltam a németeknek, a 2. hadsereg az ő parancsnokságuk alá tartozott, s ígérték, hogy kéréseinknek eleget tesznek. Nyugodt lelkiismerettel mondhatom, hogy megtettem mindent, ami módomban állt a katonáimért. Egy dolog nyugtalanított: az az év végén kiküldött parancs, ami Hitler utasításait továbbította Jánynak, hogy ki kell tartani a Don mentén, hogy az utolsó emberig, az utolsó töltényig... S ehhez még hozzátettem: nincs hátra, csak előre! A frontra induláskor kiadott titkos parancsomban a tisztek lelkére kötöttem, hogy kíméljék a magyar vért, gondoltam, ezt nem feledhették el, s Jány már nem egy ma született gyermek, tudhatja, hogy újabb parancsomban nem írhatok neki a Hitler követelésével ellenkező utasítást, hát nem szorul bővebb magyarázatra (régi ellentéteinkből sejthettem, s ezt érezte is velem, hogy nincs szüksége, nem is fogadná el, büszkeségében már csak azért se hasznosítaná az én tanácsaimat). Azokban a tragikus januári napokban a helyszínen ő láthatta legtisztábban a front állapotát, seregei harci erejét, ennek a veszteségek miatti csökkenését, a szűkös jelentésekre szorítkozva senki sem mondhatta meg neki itthonról, kétezer kilométer távolságból, hogy mit kell tennie; ez volt az az eset, amikor a hadseregpáncsnok a saját helyzetmegítélése és alparancsnokai tanácsa alapján önállóan, saját felelős-

ségére hozza meg döntését. Ő ezt nem vállalta, s ennek végzetes következményei lettek.

Látod, bármelyik olyan dolgot veszem is elő (előre tudtam, hogy kár belefogni), amely nyomja a lelkemet, végül mindegyikhez fűzök magatartásom helyességét igazoló magyarázatot.

De mondhatok-e mást, akár az utolsó, a legutolsó szavaimmal, mint ami a meggyőződésemmé?

– Az utolsó szavaiddal?

– Igen. Itt van, elérkezett ennek is az ideje. Az az időpont, amikor mindenről, az utolsó reményről, amibe még kapaszkodtál, arról is le kell mondani. Tudod, mélységesen csalódtam itt a bajtársaimban, keserű ez nagyon, de a legnagyobb fájdalmat okozó csalódást a hazám irántam tanúsított közönye váltotta ki. Akkor éjjel, a nyáron, amikor fölébresztettek, s aljas cselszövészel át dobta ide, nem tudtam elhinni, hogy ez ennyiben maradhat, hogy onnan, a hazámból soha többé senki el nem jön hozzám, hogy meg se próbál segíteni rajtam, mit sem törődve azzal, mit csinálnak velem ezek itt. Mégis reménykedtem, noha múlt az idő, és egyre csak azt kellett látnom, hogy éppen az lesz, amit hihetetlennek tartottam, eszébe se jut senkinek ott, Budapestben, legalább, hogy a kisujját megmozdítsa értem. Hát lehet, hát lehetséges a lehetetlen? Nem tudtam ebbe beletörödni, a kiábrándulások ellenére az utolsó napokig, órákig reméltem, biztos, végül biztos, hogy kinyújtja értem segítő jobbját a hazám. Nem lehet, ettől az utolsó reménytől is megfosztva, hogy lehet meghalni, Istenem?

– Félsz?

– Nem. Egyáltalán.

– *Nem baj, hogy eljöttem?*

– Jaj, nagyon vártalak.

– Nem jöhettem előbb.

– Tudom.

– *Mindent megpróbáltam.*

– Csak ha itt vagy.

– Most már itt maradok veled végig.

– Pár óra még. Vagy... nem is tudom....

– Hagyd. Mindent elmondtak.

– Akkor megvárod? Én leszek az első. Ezt kértem tőlük. Elfogadták. Nagylelkűségből.

– Megvárom.

– Gyere. Legyél ott. Szedd össze magad, ne sírj! Ne lássanak ezek sírni!

– Nem fogok sírni.

– Összekötik majd a kezem, úgy vezetnek elő a cellámból. Cigaretta ég majd a számban. Úgy nézek a szemükbe, míg be nem kötik a szemem.

– Az utolsó cigaretta.

– *Elhangzanak majd a vezényszavak, s akkor kiáltani fogom, hogy Budapestre is elhallatszon: „Éljen a szabad Magyarország!” Meghallják-e Budapesten?*

– Ezt fogod kiáltani?

– Ezt. Éljen a szabad Magyarország!

– *És utána elviszlek haza. A szüleid sírja mellé.*

– Te viszel?

– Én. Érted jöttem.

– *Akkor így lesz. Jó lesz.*

– Én magam foglak a koporsóba tenni.

– Ha eldördül a sortűz, ne jöjjön oda más, ezek ne érjenek hozzám. Ahogy a fejem alá nyúlsz, akkor is érezni fogom kezed gyöngéd érintését...

Látod, burgonyafőzelék vagy mi volt ma, hétfőn az ebéd, meg se kóstoltam, de a mellétett pohár bort (jeles nap, ugye) megittam. Hetek, hónapok óta éjjel sem bírok már elaludni, most nyilván a bortól elszunynyadtam, erőt gyűjtöttem a legnehezebb megpróbáltatáshoz. Álmomban vagy félálomban beszélgettem veled... Nem tudom, te mire gondolhatsz most, ezekben a percekben, órákban, november negyedikén...

